

Van nobele wilde tot Marx

Van nobele wilde tot Marx

De onwaarschijnlijke herkomst van het
socialisme

Bert Kuiper

Tweede, gewijzigde druk, 2020.

Auteur: Bert Kuiper

Coverdesign: Bert Kuiper

ISBN: 978-94-02186086

© Bert Kuiper, 2019

Inhoud

Inleiding.....	7
1. De illusie van het socialisme.....	9
2. Plato.....	13
3. More.....	21
4. De omgekeerde wereld in de verbeelding	30
5. De ontdekking van de nobele wilde.....	39
6. Hobbes en Dryden.....	62
7. Lahontan.....	74
8. De nobele wilde wordt romanfiguur.....	89
9. De evolutie van revolutie.....	99
10. Terug naar de natuur.....	110
11. Opkomst en ondergang van het natuurrecht	126
12. De nobele wilde wordt socialist.....	133
13. De nobele wilde leert schrijven.....	145
14. De nobele wilde ontvoert Europa.....	166
15. De nobele arbeider.....	181
16. De nobele wetenschapper.....	194
17. De nobele revisionist.....	215

Inleiding

Dit onderzoek begon met een simpele vraag. Hoe is het mogelijk dat juist in de moderne westerse wereld, die alleen kan bestaan dankzij een ver ontwikkelde technologie en rationaliteit, een voortdurende idealisering bestaat van de natuur, van volkeren in de natuurstaat en van sentimentaliteit als bron van kennis?

We streven immers naar de ontwikkeling van de rede en de techniek omdat het ons in staat stelt een beter leven te leiden. De idealisering van het tegendeel suggereert de idealisering van een kort leven vol gevaar, ziekte, onzekerheid en bijgeloof.

In die gebieden waar volken dichter bij de natuurstaat leven dan in het westen, daar waar religie nog een relatief grote rol speelt, is de kwaliteit van leven bijna altijd lager dan die in de moderne wereld. Bovendien zijn de samenlevingen in die gebieden meestal erop gericht de moderne levenswijze over te nemen. We stuiten op een paradox: een leefwijze die wordt geïdealiseerd in de moderne wereld, is in de rest van de wereld juist iets dat men achter zich wil laten.

De paradox speelt zich niet alleen af op het vlak van de verbeelding, maar heeft een politieke tegenhanger. Het socialisme pretendeert met een wetenschappelijke doctrine de natuurlijke verhoudingen terug te brengen in de samenleving. Waarom heeft het zijn 'historische missie' niet voltooid?

Het gegeven dat zowel in de verbeelding als in de politiek een aanhoudende drang bestaat om een ideale wereld na te streven, terwijl dat telkens op niets uitdraait, betekent dat het denken over de maatschappelijke ordening ergens in de geschiedenis een verkeerde afslag heeft genomen.

Het is algemeen bekend dat de nobele wilde een literaire truc is om maatschappelijke kritiek uit te oefenen. Tegelijkertijd bestaat er ook een zeer wijd verbreid besef dat het leven in de natuur beter, oorspronkelijker en gezonder zou zijn dan het leven in de stad of het leven in een hoog ontwikkelde samenleving. We treffen hier hetzelfde paradoxale schema aan.

De tegenstelling tussen de mythe van de nobele wilde en de werkelijkheid van het leven in de rauwe natuur is tot stand gekomen tussen 1650 en 1750. Anders gezegd: ergens tussen Hobbes en Rousseau heeft de culturele ontwikkeling in Europa een wending genomen, die niet gebaseerd was op eerdere ervaringen maar die wel enorme invloed zou hebben op alles wat daarna zou komen.

Deze wending zou echter eeuwen lang doorwerken. De Verlichting produceerde twee lichtbundels die in verschillende richtingen straalden: de ene gebaseerd op de empirie, de andere op de ratio. De eerste kon samenwerken met bestaande autoriteiten, de tweede wilde niets anders dan alle autoriteit opheffen. Deze tweede richting ontwikkelde zich tot het socialisme.

In dit werk worden de teksten over de nobele wilde binnen hun eigen tijd geplaatst en niet gebruikt om een hedendaagse ideologie te rechtvaardigen. De geschiedenis kan het antwoord leveren, indien we de originele bronnen onderzoeken.

1. De illusie van het socialisme

Socialisme is de een ideologie die zich op twee manieren onderscheidt van alle andere. Ten eerste, het pretendeert geen ideologie te zijn, maar een economische waarheid.

Proudhon gebruikte de term ‘wetenschappelijk socialisme’ als eerste als hij verwijst naar Saint-Simon en Fourier, waarmee hij bedoelt dat de samenleving niet gebaseerd zou moeten zijn op de autoriteit van mensen over mensen, maar op een rationele verdeling van de productiviteit.¹ F. Engels publiceerde later een werk waarin hij zich afzet tegen het utopische socialisme van Fourier en Owen en uitlegt waarom het kapitalisme ten onder zal gaan aan zijn eigen tegenstrijdigheden. De belangrijkste daarvan is het sociaal maken van werk door de inschakeling van grote aantallen mensen in fabrieken en zich tegelijkertijd dit werk op kapitalistische wijze toe te eigenen. Naarmate de industrialisering toeneemt, groeit het proletariaat totdat het zo omvangrijk is dat het de macht kan overnemen. In deze fase wordt het proletariaat als klasse overbodig, omdat er geen andere klasse is die nog onderdrukt kan worden. De staat vertegenwoordigt dan voor het eerst het gehele volk en wordt daarmee overbodig. De samenleving krijgt een ‘wetenschappelijke’ grondslag omdat ze voor het eerst geheel georganiseerd wordt op basis van de werkers, zonder autoriteit.²

Ten tweede, socialisme pretendeert een betere toekomst te kunnen garanderen door de mensheid terug te voeren naar de oerstaat, toen er nog geen overheid bestond.

Twee claims die zulke alomvattende pretenties hebben moeten gesteund worden door waterdichte argumenten. Helaas ontbreken juist die volledig. Proudhon noch Engels geven argumenten, ze stellen in hun betoog alleen maar dat het zal gebeuren, omdat het in hun eigen filosofie logisch voorkomt dat het zal gebeuren. Er is geen reden om aan te nemen dat marxisme meer is dan de zoveelste ideologie die komt en gaat. Er is geen reden om aan te nemen dat, omdat er in de natuurstaat geen overheid bestond in enige vorm, dat de mensen

¹ P.-J. Proudhon, *Qu'est-ce-que la propriété?* Paris, ed. 1867, p. 99 en 226.

² F. Engels, *Socialism, scientific and utopian*, vert. E. Aveling, London 1892 (herdruk 1944), p. 55 en 75-77.

daardoor gelukkiger en vreedzamer leefden dan met overheid. Hobbes beweert het tegendeel en kan daar argumenten voor aanvoeren. Dit roept de vraag op hoe het kan dat die illusie zo lang heeft standgehouden?

Het socialisme is sinds 1989, de val van het IJzeren Gordijn, bezig te verdwijnen. De reeks van landen die trots de wereld lieten weten dat ze een socialistische volksrepubliek waren, en daarna terugkeerden tot de zo verfoeide markteconomie, wordt langer en langer. Het begon met de Sovjet-Unie en diens satellietstaten in het Oostblok, gevolgd door een lange reeks Afrikaanse landen. In China heeft de communistische partij het nog voor het zeggen, maar is er feitelijk allang sprake van een gemengde economie waar de markt zeer vrij wordt gelaten. Hetzelfde geldt voor Vietnam. Enkele landen, zoals Cuba, Ecuador, Bolivia, Venezuela en Zimbabwe kunnen de schijn nog ophouden. In de meeste van deze gevallen is het duidelijk dat het systeem verkeert in een doodsstrijd.

Deze constatering is opmerkelijk: sinds de Franse Revolutie hebben veel mensen bijna twee eeuwen lang geloofd dat het socialisme de toekomst had. Kapitalisme was, zo meenden velen, een voorbijgaande fase, de gelijkheid tussen mensen en volken zou alle problemen oplossen. Het was wetenschappelijk onderbouwd dat de socialistische heilstaat zou aanbreken. En dat niet alleen: het zou een einde maken aan ongelijkheid, uitbuiting, oorlog, armoede, dus aan eigenlijk alles wat ongewenst is. Om dit doel te na te streven zijn ongeveer 100 miljoen mensen vermoord³ tijdens oorlogen en vervolgingen en is een enorm indoctrinatie apparaat internationaal opgezet om mensen ervan te overtuigen dat de komst van het socialisme onvermijdelijk was; dat de morele waarden van het socialisme superieur waren aan elk ander systeem; dat mensen die zich verzetten tegen het socialisme, alleen al daarom afkeuring verdienden. Inmiddels weten dat het precies andersom is. Het socialisme had geen schijn van kans om te slagen, het heeft overal ter wereld gefaald en blijkt zelfs in landen die zo rijk zijn aan grondstoffen als de Sovjet-Unie en Venezuela niet de welvaart te kunnen voortbrengen die in de landen met een markteconomie zo vanzelfsprekend is. De arbeidersklasse heeft haar toenemende welvaart niet gebruikt om de dictatuur van het proletariaat in te stellen, maar om burgerlijke normen en waarden over te nemen.

³ S. Courtois, *The black book of communism*, 1999.

Het ‘wetenschappelijke karakter’ van het socialisme is dan ook niets meer dan een geloofsartikel dat alleen onder de volgelingen gretig werd herhaald. Net als in een kerkgenootschap hadden deze volgelingen een profeet (Marx), een evangelie (het marxisme), een hiernamaals (de ideaalstaat), een verlossing (een heerlijk leven zonder conflicten in welvaart), een heilig boek (*Het kapitaal*), apostelen (Bakoenin, Engels, Lenin, Trotski, Stalin, Castro), psalmgezang (de internationale) en apologeten zoals Kautsky, Kloos, Gorter, Frederik van Eeden. Socialisme kan men een geloof of een ideologie noemen, maar geen wetenschap. Het onderscheid tussen geloof en ideologie bestaat pas sinds 1800.

In eerste instantie dachten de sociaaldemocraten nog dat de ineenstorting van de volksrepublieken aan hen voorbij zou gaan. Inmiddels weten ze beter. Overal ondervindt de sociaaldemocratie een crisis. Bijna overal in Europa zeggen de kiezers het vertrouwen op in sociaaldemocraten en zoeken ze naar alternatieven, soms links en soms rechts. Sociaaldemocraten proberen op allerlei manieren het getij te keren: door mensen van buiten binnen te halen of door de partij een andere naam te geven, meestal met in de naam een verwijzing naar democraten of ecologie.

Het is een feit dat er lange tijd een enorme inspanning is verricht om het socialisme wereldwijd te verspreiden. Het is ook een feit dat deze inspanning op een bijna volledig fiasco is uitgelopen. Hoe is het mogelijk dat het zover heeft kunnen komen?

Het antwoord op deze vraag kan alleen geleverd worden door terug te kijken naar de ontstaansgeschiedenis en elke fase daarvan te beschouwen binnen zijn eigen tijd.

Als we willen begrijpen hoe het mogelijk is dat het socialisme ondanks alle gebreken en weerstanden ervan bijna een eeuw lang een grote invloed op de wereld heeft uitgeoefend, moeten we het dus niet alleen zoeken in de verlokkingen die de socialistische ideologie in zich had. Natuurlijk speelden er daarnaast factoren mee als persoonlijke ambitie, hebzucht, de kans de eigen positie te verbeteren. En revoluties zijn bij uitstek middelen om juist die drijfveren te botvieren.

Maar die factoren kunnen niet verklaren waarom het socialisme juist in West-Europa zo een grote en langdurige aanhang heeft kunnen verwerven.

In dit boek wil ik betogen dat de grote vlucht die het socialisme enige tijd heeft genomen, voornamelijk is bepaald door omstandigheden die zich gedurende korte tijd voordeden in een klein deel van West-Europa. Het waren in de eerste plaats culturele omstandigheden, terwijl de economische en wetenschappelijke factoren veel minder belangrijk waren.

Wat hoe dan ook duidelijk moet zijn is dat socialisme gebaseerd is op een illusie. Socialisme is een product van de menselijke geest, een fantasie over een betere wereld, die allereerst voortkomt uit zich afzetten tegen een bestaande wereld, maar niet uit het kunnen aanbieden van een eigen theorie die empirisch toetsbaar is.

Het feit dat socialistten soms terecht maatschappelijke problemen hebben aangewezen, doet niets af aan dit uitgangspunt. Je hoeft geen socialist te zijn om te beseffen dat armoede nadelig is voor de samenleving, dat fijnstof in de lucht niet gezond is en dat het uitsterven van allerlei soorten planten en dieren een ongewenste ontwikkeling is.

Om te begrijpen hoe socialisme is ontstaan, moeten we onderzoeken tegen welke bestaande wereld het zich afzette en waarom het teruggreep op eerdere fantasieën over een betere wereld, zoals Plato, en More. Het kader van dit onderzoek bestaat uit twee mogelijkheden.

Als de socialistten gelijk hebben, dan gaat socialisme inderdaad terug op een hele reeks denkers die aantoonbaar dezelfde ideeën hadden en daarmee een samenhangende theorie over de wereld hebben geproduceerd. Als dat zo is, dan moet verklaard worden waarom socialisme uiteindelijk heeft gefaald in het waarmaken van de verwachtingen.

In het andere geval is er geen wezenlijke theorie die aan het socialisme ten grondslag ligt, maar is socialisme niet meer dan een onsamenhangende reeks beweringen over de werkelijkheid die vooral tot doel hebben om de subjectieve verwachtingen van mensen te bevredigen. Dan moet verklaard worden wanneer socialisme is ontstaan, onder welke invloeden en omstandigheden en waarom het eigenlijk zo lang heeft geduurd voordat men inzag dat socialisme niet meer was dan een illusie.

2. Plato

Het woord socialisme werd het eerst gebruikt in Frankrijk en Engeland rond 1835. Veel onderzoekers hebben de bronnen van het socialisme echter veel verder in het verleden gezocht. Met name Plato wordt genoemd als ‘de intellectuele vader van de socialisten’.⁴ Ook is het systeem van Plato wel communisme genoemd, omdat de leidende elite, geen privé bezit mogen hebben en de strijdende klasse, de wachters, mag geen land, geen huizen en geen geld hebben.⁵

Plato is wel eens de eerste communist genoemd. De econoom en socialist De Laveleye (1822-1892), die onder andere de koning van België adviseerde inzake sociale vraagstukken, schreef:

*Men heeft in alle tijden en landen, nadat de oorspronkelijke gelijkheid was verdwenen, het streven naar socialisme gekend, dan wel in de vorm van protest, dan wel in de vorm van sociale hervorming. Het meest perfecte voorbeeld van deze utopieën is dat geniale werk van het hellenisme, de Republiek van Plato.*⁶

De econoom Moses Beer (1864-1943) plaatst Plato volledig in een communistisch perspectief in zijn werk *Algemene geschiedenis van het socialisme* (1922). Hij stelt dat Plato geen utopie schilderde en ook geen socialistische ordening, maar eerder een onderzoek naar gerechtigheid uitvoerde. Volgens hem ging Plato er van uit dat er ooit een ideale staat had bestaan, maar ging de mens naar bezit verlangen. Alleen het communisme met gemeenschappelijk bezit kan hier weer een eind aan maken. Iets verderop beweert Beer dat Plato het communisme niet alleen voor de elite nastreefde, maar voor alle Grieken.⁷

Beer werd later medewerker aan het beroemde Institut für Sozialforschung in Frankfurt onder leiding van Horkheimer. In het werk van Beer worden communisme en socialisme aan elkaar gelijkgesteld. De communisten waren van mening dat zij de ‘echte’

⁴ W. Guthrie, *Socialism before the French Revolution*, 1907, p. 64.

⁵ W. Boyd, *An introduction tot The Republic of Plato*, 1922, p. 94-95.

⁶ E. de Laveleye, *Le socialisme contemporain*, Paris 1883, Introduction, p. V.

⁷ M. Beer, *Allgemeine Geschichte des Sozialismus und der Sozialen Kämpfe*, Teil I, Berlin 1922, p. 52-54.

socialisten waren, omdat ze streefden naar revolutionaire verandering van de samenleving, terwijl de overige socialisten van het rechte pad waren afgedwaald door samen te werken met de traditionele democratische partijen. Sindsdien werden deze socialisten de sociaal-democraten genoemd, om hen te onderscheiden van de communisten.

Het woord communisme is waarschijnlijk het eerst gebruikt door Babeuf (1760-1797) en kreeg meer algemene ingang in de periode na 1830. Het toepassen van deze term op historische situatie ver voor de Franse Revolutie veronderstelt dat de sociale verhoudingen in alle tijden ongeveer hetzelfde waren.

Het is dan ook een poging om de geschiedenis te herzien, op de wijze die Hegel en Marx in detail hadden uitgewerkt.

In de periode van Beer waren er nog vele anderen die het revisionisme bedreven. In een dissertatie over Babeuf's werk *Conjuration des egaux* (1796) wordt teruggegaan tot een werk van Morelly uit 1755 als 'model voor de eerste communistische staat'⁸

In de Winkler Prins Encyclopedie staat onder *Communisme*, dat 'het als ideaal wellicht zo oud is als de menselijke beschaving'.⁹

In *De Staat*¹⁰ beweert Plato dat de grote massa van werkenden niet geschikt is om de staat te besturen. Daarom wil hij een maatschappelijke verdeling van taken.

Centraal staat bij Plato twee uitgangspunten: mensen zijn ongelijk door geboorte in het opzicht van bekwaamheden en dus moet er een systeem ingesteld worden waarin allen kunnen bijdragen aan de samenleving als geheel.¹¹

Hiervoor ontwerpt Plato een staatsinrichting die de bevolking indeelt in drie klassen: de werkenden, de soldaten en de leiders. Daarnaast vermeldt Plato ook nog de mogelijkheid van slaven, maar omdat hun rol niet noemenswaardig afwijkt van die van de werkenden, behandelt hij die verder niet. Het systeem heeft als hoofddoel om de deugdzaamheid van de inwoners na te streven en de belangrijkste

⁸ Latzko, H., Babeuf und die Verschwörung der Gleichen. Tübingen, 1914.

⁹ Winkler Prins, zesde druk, 1971, dl. 5, pag. 617. Geschreven door F. Kool, een medewerker van de socialistische Wiardi Beckmanstichting.

¹⁰ Dit werk van Plato is ook bekend onder de naam *De Republiek* of *Res Publica*. De Griekse titel betekent zoveel als 'over de inrichting van de staat'.

¹¹ Plato, *Politeia*, 454d.

deugd is de rechtvaardigheid. De rechtvaardigheid ontstaat door de inwoners onder te brengen in drie klassen.¹²

De elite moet bestaan uit filosofen want alleen die hebben de kennis die hen in staat stelt om het volk als geheel te leiden. Verder is er een kaste van soldaten die de staat moeten beschermen. De rest van het volk wordt gevormd door de arbeiders, die moeten werken om voldoende goederen te produceren. Plato baseert deze indeling op de theorie dat een mens in principe drie zielsdelen kent, namelijk het kennende, het strevende en het begerende. De meeste mensen zouden vooral gemotiveerd zijn door het begeren en dus moeten werken. De middenklasse zou die groep mensen zijn bij wie het strevende sterk is aangelegd.

De rede wordt volgens Plato bij de meeste mensen niet of pas laat ontwikkeld.¹³ Uit deze aanname volgt dat de meeste mensen niet geschikt zijn om iets aan het bestuur bij te dragen. Bovendien erkent Plato dat bekwaamheden in hoge mate erfelijk zijn. Als mensen worden aangemoedigd om zich binnen hun eigen klasse voort te planten, dan zullen de klassen zich niet of nauwelijks onderling vermengen.

Het doel van Plato is vooral de drie 'zielselementen' met elkaar in evenwicht te laten zijn op een manier waar de staat van profiteert. Het is niet moeilijk om in het stelsel van Plato een rechtvaardiging te vinden voor het feodale stelsel dat na de val van het Romeinse Rijk ontstond. De kerk nam de rol van de filosofen over, de adel die van de strijders en de rest van het volk vormde de derde stand. Plato had geen hoge dunk van de werkenden:

Als derde in de rangorde volgden de boeren, de ambachtslieden en handelslieden, kortom, zij die productieve arbeid verrichten. Zij kregen geen aparte benaming. [...] Voor de groep van werkers geeft Plato niet meer dan een aanduiding van hun plaats in de maatschappij. Het grootste gedeelte van De Staat handelt eigenlijk over de opvoeding en leefwijze van de wachters.¹⁴

Bij Plato is er nog steeds particulier bezit en geen vorm van gelijkheid, eerder het tegendeel, zijn indeling is gebaseerd op fundamentele ongelijkheid in de aanleg van mensen. Bij Plato vinden we niets over

¹² Plato, Politeia, 441d.

¹³ Plato, Politeia, 441a.

¹⁴ M. Wheeler en I. Todd, Utopia, 1979, p. 22

verheerlijking van de natuur. Integendeel: het is de staat die de betere maatschappelijke orde moet afdwingen. De leidende klasse moet een sober bestaan leiden en ouders en kinderen leven gescheiden van elkaar. De mogelijkheden om in een andere klasse te komen zijn minimaal, alle mensen krijgen hetzelfde onderwijs en hun levensbestemming hangt verder af van hun capaciteiten. Bij Plato draait alles om gemeenschappelijkheid, deugd en orde, die samen het welzijn van de staat bepalen.

Hij zet zich vooral af tegen de oligarchen, omdat voor hen het verwerven van bezit het belangrijkste is. Over de werkenden stelt Plato dat ze niet betrokken zijn bij staatszaken en weinig bezit hebben.¹⁵

Voor Plato moet het leven vooral sober zijn en gericht op deugdzaamheid. Bij Plato worden de leiders al heel jong geselecteerd op basis van een mystieke filosofie en kunnen de mensen bijna niet uit hun sociale klasse breken, terwijl in socialisme deze elementen geheel ontbreken. Voor Plato is het belangrijkste het leiderschap van de staat over te laten aan de filosofen, terwijl socialisme juist de macht in handen van de arbeiders wil leggen.

Vervolgens spreekt Plato lang over het effect van bezit op mensen. Rechtvaardigheid bestaat er volgens Plato uit doen wat de heersers opdragen, terwijl onrechtvaardig is datgene doen wat voor jezelf goed en voordelig is. Hieruit volgt dat de heersers geen bezit mogen, vooral geen goud en zilver. In de loop van zijn redentatie scherpt Plato de inhoud van zijn betoog aan: niemand mag iets bezitten anders dan het meest noodzakelijke en wat de soldaten en heersers ontvangen om van te leven, moet zo sober zijn, dat aan het einde van het jaar niets overblijft.¹⁶

Als een van de gesprekspartners van Plato tegenwerpt, dat de soldaten in het systeem van Plato niet al te gelukkig zullen zijn, dan stelt Plato dat een samenleving waarin bezit de norm is, geen echte 'gemeenschap' vormt.¹⁷ Want zo een samenleving is innerlijk verdeeld.

Deze opvatting komt voort uit het filosofische stelsel dat Plato aanhangt. Hij meent dat de fysieke wereld een afspiegeling is van de ideële wereld en dat mensen alleen goed en rechtvaardig kunnen zijn als ze zo leven, dat ze zo dicht mogelijk bij de ideële wereld blijven.

¹⁵ Plato, *Politeia*, boek VIII, 565a.

¹⁶ Plato, *Politeia*, 416 c,d, e.

¹⁷ Plato, *Politeia*, 422 e.

Het vormen van bezit, zoals geld en goud, voert weg van de ideële wereld en moet dus tegengegaan worden. Het gaat Plato om het in stand houden van deze innerlijke gesteldheid.¹⁸

Tot dit doel moeten de wachters (de heersers) gezamenlijk leven, eten en slapen en sport beoefenen.¹⁹ Kinderen worden groepsgewijs opgevoed, op zo een manier dat de moeder haar eigen kind niet kan herkennen.²⁰

Plato is ook degene die de 'ijzeren tijd' als begin van de verdeeldheid onder de mensheid aanduidt. Hierin zit hij het begin van de vorming van privé-bezit, waarna steeds meer actieve mensen (in plaats van redelijke) deel nemen aan de regering, waardoor de neiging om oorlog te willen voeren zal toenemen.²¹

Volgens Plato gaat de oligarchie aan oorlog ten onder, maar voor de democratie heeft hij ook weinig waardering, omdat die teveel vrijheid toelaat en daarmee een toenemende ongehoorzaamheid, die onvermijdelijk zal omslaan in zijn tegendeel, de dictatuur.²²

Teveel vrijheid ondermijnt de deugdzaamheid en leidt tot een onrechtvaardige samenleving. De rol van de leidende klasse, de wachters, is dan ook niet alleen besturen, maar ook opvoeden. De wachters worden vanaf hun volwassenheid getraind in filosofie²³ en dit moet hen tot wijze bestuurders maken. Plato heeft weinig waardering voor het beeld van de goden dat geschetst wordt door Griekse schrijvers als Homeros en Aischylos als zij allerlei escapades van de goden verhalen en deze verhalen wil hij dan ook uit de gemeenschap bannen.²⁴

De wachters moeten getraind worden door sport en muziek, die mits goed gedoseerd de geest een goed gevoel voor verhoudingen geven. Uit de opgeleide wachters moeten dan de beste gekozen worden.²⁵ Plato acht mannen en vrouwen in gelijke mate geschikt voor alle functies.²⁶

Plato vermeldt af en toe iets over wetten die dit alles moeten waarborgen, maar dat is voor hem bijzaak. Tijdens de dialogen beseft

¹⁸ Plato, *Politeia*, 443 e.

¹⁹ Plato, *Politeia*, 458 c.

²⁰ Plato, *Politeia*, 460 d.

²¹ Plato, *Politeia*, 547 b, 548 a.

²² Plato, *Politeia*, 562 b tot 563 e.

²³ Plato, *Politeia* 503b.

²⁴ Plato, *Politeia*, 383c.

²⁵ Plato, *Politeia*, 412d.

²⁶ Plato, *Politeia*, 456b.

Plato kennelijk dat dit model op allerlei manieren botst met de werkelijkheid, want hij maakt duidelijk dat de leiders van deze ideale staat er ook nog op moeten toezien dat deze staat niet al te groot wordt.²⁷

Maar afgezien van de overweging dat een staat kan groeien of geannexeerd kan worden door een naburige staat, is het model van Plato geen rekening met andere factoren. Hij zegt niets over handel, toenemende overschotten van de landbouw, de verdeling van winst in de gemeenschap, de ontwikkeling van nieuwe technieken, de scheepvaart, enzovoort. De visie van Plato schildert een gemeenschap die is ingesteld op zelfvoorzienende landbouw, veeveelt en visserij, zoals in Sparta bestond.

Met de invoering van drie standen die als voornaamste doel hebben het voorkomen van veranderingen, is het niet verwonderlijk dat Plato door christelijke denkers in de Middeleeuwen werd gebruikt als een manier om het christelijke denken in te bedden in de reeds bestaande antieke samenleving. Plato werd in de Middeleeuwen bestudeerd en gewaardeerd, terwijl Aristoteles nauwelijks aandacht kreeg.

De standpunten van Plato op een rij:

	Plato	Socialisme	Bron bij Plato:
Opheffing privé-bezit	JA	JA	416b-d
Elite uit selectie	JA	JA	412d
Opvoeding in vorm van doctrine	JA	JA	423d
Kunst moet opvoeden	JA	JA	378d, 388 e.v., 430a, 441,442,
Morele superioriteit belangrijker dan rede	JA	JA	431
Deugdzaamheid belangrijker dan vrijheid	JA	JA	433
Individu ondergeschikt aan gemeenschap	JA	JA	434, 435

²⁷ Plato, Politeia, 423 c.

Bezit is oorzaak van oorlog	JA	JA	373 ^c
Onderwijs voor allen	NEE	JA	374e, 536a
Kleine staat	JA	NEE	423c
Staat blijft bestaan	JA	NEE	369b
Geweld is middel tot doel	NEE	JA	465a, 557a
Arbeiders aan de macht	NEE	JA	347b, 370c, 434c
Standensamenleving	JA	NEE	434c
Meeste mensen ongeschikt om leiding te geven, dus elite nodig	JA	NEE	341
Scheiding der seksen	JA	NEE	457
Kinderen opgevoed buiten familie	JA	NEE	457d
Gemeenschappelijk eten en slapen	JA	NEE	416 e, 458
Geloof in god	JA	NEE	352,362
Geld	JA	NEE	331b,347a,371b,371d

Uit dit overzicht blijkt dat van de genoemde 20 punten Plato slechts op 8 overeenstemt met het socialisme. De verschillen zijn in een aantal gevallen aanzienlijk: Plato trekt een strenge scheiding tussen de wachters en de ambachtslieden, terwijl in het socialisme iedereen een arbeider is. Het einddoel van Plato is de staat die deugdzaamheid in stand houdt door het systeem van drie standen, terwijl het einddoel van het socialisme juist mikt op de opheffing van de staat, van banken, het geld, leger en politie. Terwijl bij Plato een elite de staat in stand moet houden, is het in het socialisme juist de dictatuur van het proletariaat die de staat leidt.

Kortom, Plato onderscheidt zich van het latere socialisme op de meeste punten en dan vooral op een aantal belangrijke, zoals opheffing van de staat, gelijkheid voor de wet, gelijk onderwijs, afschaffing van standenverschil.

Als we het model van Plato in grote lijnen bekijken, dan valt op dat de machtsvraag voor Plato helemaal geen belang heeft. De staat blijft ongeveer zoals men in de Griekese stadstaten gewend was, alleen het

bezit wordt onmogelijk gemaakt. Dit is uiteraard een groot verschil met alle linkse denkers van latere tijden.

Maar ook de worsteling met de natuur speelt geen rol. Er is geen strijd om het bestaan bij Plato en zelfs de buitenwereld wordt nauwelijks genoemd in zijn beschouwing. Centraal staat bij Plato de orde en die kan alleen bereikt worden door filosofen, en dan wel filosofen die de Ideeënleer strikt naleven. Bij Plato is het leven geen daad, geen strijd, maar een ding, een situatie die zo goed mogelijk geregeld moet worden. Plato vraagt zich niet af of de natuur van de mens goed of slecht is, want het antwoord op die vraag zou zelfstandigheid aan het individu toekennen en dat is nu juist wat Plato wil vermijden.

3. Thomas More: Utopia ligt in de Nieuwe Wereld

De reden waarom Plato ondanks de vele en belangrijke verschillen de eerste socialist wordt genoemd, ligt niet zozeer bij Plato zelf, maar bij Thomas More die terugverwees naar op diens werk.

Utopia bestaat uit twee delen. Het eerste deel gaat over de situatie in Engeland ten tijde van More en werd een jaar na het tweede deel geschreven, het deel dat feitelijk over Utopia gaat. In het eerste deel uit More zich negatief over Plato met de opmerking dat filosofen zich niet met het bestuur van een land zouden moeten bemoeien.²⁸

De inleiding van dit tweede deel volgt het patroon van het reisverhaal zoals dat in de tijd van More snel populair werd als gevolg van de reizen naar de Nieuwe Wereld. De ik-persoon ontmoet een vreemdeling, ene Raphael, die vertelt van zijn reizen naar Ceylon en met Vespucci naar de Nieuwe Wereld. Als dit gezelschap voorbij de evenaar is en voorbij woestijnen, vinden ze een land welvarend is en bewoond door gastvrije mensen.

Het gaat om een eiland van 200 mijlen breed, met veel baaien, kanalen en 54 steden en dat geregeerd wordt door een koning en een jaarlijkse vergadering van wijze mannen.²⁹ Deze elementen komen in ongeveer dezelfde vorm voor bij het verslag van Plato over Atlantis. Vermoedelijk wil More met deze overeenkomst zijn verhaal een 'klassieke' vorm geven en daarmee meer aanzien.

Afgezien van de introductie, zoekt More de oplossingen in een andere richting dan Plato. More zoekt de deugdzaamheid in de verdeling van werk en baseert zich meer op christelijke opvattingen. Als Raphael hoort dat in Engeland diefstal wordt bestraft met de dood, dan meent hij dat het christelijke gebod niet te doden voorrang heeft boven de wetten die mensen hebben opgesteld.³⁰

Een andere modernisering bij More is het natuurrecht, op basis waarvan elk mens recht heeft op zoveel grond als nodig is om te voorzien in zijn voortbestaan.³¹

²⁸ More, *Utopia*, editie Paul Turner, Cambridge 1965, p. 58

²⁹ Plato, *Critias*, eiland: 108 e; kanalen: 115d; koningen: 108 e, 116 e en 119 b.

³⁰ More, *Utopia*, editie Paul Turner, Cambridge 1965, p. 38

³¹ More, *Utopia*, editie Paul Turner, Cambridge 1965, p. 86

Tabel overeenkomsten More en het socialisme.

	More	Socialisme	Bron bij More:
Opheffing privé-bezit	JA	JA	72,80,197
Elite uit selectie	JA	JA	74, 143
Opvoeding in vorm van doctrine	JA	JA	143
Kunst moet opvoeden	NEE	JA	Afwezig
Morele superioriteit belangrijker dan rede	JA	JA	78,79
Deugdzaamheid belangrijker dan vrijheid	JA	JA	80
Individu ondergeschikt aan gemeenschap	JA	JA	82,83
Bezit is oorzaak van oorlog	JA	JA	96, 114
Onderwijs voor allen	JA	JA	78, 82
Kleine staat	JA	NEE	67
Staat blijft bestaan	JA	NEE	89
Geweld is middel tot doel	NEE	JA	136, 141, 144, 146
Arbeiders aan de macht	NEE	JA	69
Mensen leven in standen	NEE	NEE	177
Meeste mensen ongeschikt om leiding te geven, dus elite nodig	JA	NEE	68
Scheiding der seksen	NEE	NEE	130
Kinderen opgevoed buiten familie	NEE	NEE	84
Gemeenschappelijk eten en slapen	DEELS	NEE	84,89
Geloof in god	JA	NEE	106,107
Geld	JA	NEE	95, 97, 146, 148, 155

Opmerking bij de tabel: de **vetgedrukte** onderdelen zijn de punten waarop More verschilt van Plato.

Dit overzicht toont dat de opvattingen van More in 11 van de 20 punten overeenstemmen. Er zijn een aantal opvallende verschillen van inzicht. Bij More speelt kunst geen rol, de Utopiërs vullen hun vrije tijd met lezen of het bijwonen van lezingen. Oorlog wordt vermeden door de Utopiërs, maar als een naburig volk ongebruikte grond heeft, dan is geweld geoorloofd om deze grond in bezit te nemen. De staat blijft nadrukkelijk bestaan. De wereld van Utopia is een mengsel van het klassieke Griekenland en het middeleeuwse klooster. More was in zijn eigen leven een vroom christen. Aangezien Utopia volgens Raphael ergens voorbij Zuid-Amerika (“Nieuw Castilië”) op het zuidelijk halfrond moet liggen, zou het aan de geloofwaardigheid van het verhaal bijdragen als de bewoners het christelijke geloof kenden. Dus worden er allerlei godsdiensten aangetroffen, maar bovenal de christelijke deugden van arbeidzaamheid en verdraagzaamheid, want al deze godsdiensten bestaan naast elkaar. More heeft hiervoor wellicht het Romeinse keizerrijk als inspiratiebron gebruikt. In de eerste twee eeuwen van het Romeinse Rijk bestonden er immers meerdere godsdiensten naast elkaar.

De utopie is sinds More zijn boek schreef de meest algemeen gebruikte aanduiding voor een ideale wereld. In de utopie is alles wat ongewenst is in de gewone wereld weggelaten en datgene wat men mist in de gewone wereld is toegevoegd naar wens. Het boek *Utopia* van Moore beschrijft een dergelijke wereld, die geen standverschillen kent, geen luiheid, geen leegheid, geen afgunst, want iedereen heeft precies evenveel en naar behoefte.

De dominante plaats van arbeid in *Utopia* roept vragen op omdat op sommige plaatsen de werkduur maar zes uur per dag is of zelfs korter, als de behoeften van het algemeen belang niet meer vereisen dan dat, want de belangrijkste bezigheid is de verbetering van de geest.³² Later voegt More toe dat als een inwoner van Utopia wil reizen hij de kost moet verdienen met werk. Er zijn geen kroegen in Utopia en er is nooit een reden om ledig rond te lummelen, in groepen of in herbergen.³³ Vrije tijd wordt gevuld met lezen of het bezoeken van leerzame bijeenkomsten, zodat er eigenlijk geen vrije tijd overblijft. De illusie van perfectie ontstaat alleen door het ongewenste, de ledigheid en de uitbuiting van anderen door middel van hun arbeid, weg te laten.

³² Thomas More, *Utopia*, 1516, editie Paul Turner, Cambridge 1965, p. 84.

³³ Thomas More, *Utopia*, 1516, editie Paul Turner, Cambridge 1965, p. 94.

De illusie bedekt datgene waar het More eigenlijk om gaat: niet het bezit zelf is het probleem, maar de afgunst die het oproept. Bij More zijn trots en eigendunk de oorzaak van alle twisten tussen mensen is. Het gezond verstand en de geboden van Christus zouden een ieder moeten aanzetten om de wetten van de Utopiërs te volgen, want die zijn er in geslaagd om de oorzaken van ambitie en twist weg te nemen. Het bezit is de oorzaak van alle misdaden en wetten kunnen die bestraffen, maar niet tegengaan. Als er geen bezit was, zou zelfs armoede verdwijnen en men zou alleen nog bang zijn voor de wet.³⁴

Als iedereen in gelijke mate bezit, in gelijke mate werkt en in gelijke mate kan beschikken over hetgeen gemeenschappelijk overschiet, dan is er geen reden om een ander iets niet te gunnen of een ander iets af te willen nemen. De vraag doet zich meteen voor: hoe is het mogelijk om deze condities echt te verwezenlijken en zou het niet zo zijn dat sommigen beter in staat zijn om zich toegang te verschaffen tot de algemene middelen dan anderen? Zou het echt zo zijn, zoals More stelt, dat waar niemand iets bezit, iedereen vanzelf het algemeen belang gaat nastreven?³⁵

In Utopia is de kwestie van bezit grotendeels opgelost doordat goud en zilver apart gehouden worden voor bijzondere situaties, zoals oorlog en minder gewaardeerd worden dan ijzer, water of aarde.³⁶ Tegelijkertijd zijn er maar weinig mensen vrijgemaakt van werk om te gaan studeren³⁷. Het onderwerp *arbeid* komt door het hele werk terug, maar nergens wordt duidelijk gemaakt wat de Utopiërs uiteindelijk doen met de vruchten van al dat werk. De ene keer hoeven ze niet meer te werken dan nodig is, en het is ook vaak niet nodig, maar elders worden ze de hele dag bezig gehouden. Met wat dan, blijft de vraag.

De stilzwijgende aanname in Utopia is dat iedereen moet werken zonder anderen uit te buiten en zonder in weelde te leven op de inspanning van anderen. Er is geen adel, er zijn alleen familiehoofden en niemand vraagt meer dan hij nodig heeft omdat hij weet dat er altijd

³⁴ Thomas More, *Utopia*, 1516, editie Paul Turner, Cambridge 1965, p. 180-182.

³⁵ Thomas More, *Utopia*, 1516, editie Paul Turner, Cambridge 1965, p. 183.

³⁶ Thomas More, *Utopia*, 1516, editie Paul Turner, Cambridge 1965, p. 97.

³⁷ Thomas More, *Utopia*, 1516, editie Paul Turner, Cambridge 1965, p. 103